

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ АДЛИЯ ВАЗИРЛИГИ
ТОШКЕНТ ДАВЛАТ ЮРИДИК ИНСТИТУТИ**

“Жиноят ҳуқуқи ва криминология” кафедраси

КУРС ИШИ

МАВЗУ: МДХ давлатларида ва Ўзбекистонда ҳаётга қарши жиноятлар

**Бажарди: “3-ҳуқук”, 3-курс, Б-поток, 2-гуруҳ
талабаси Муҳаммадиева Чарос**

Тошкент – 2011

ИҚТИСОДИЁТ СОҲАСИДАГИ ЖИНОЯТЛАР

КИРИШ

- 1. Ўзгалар мулкини талон-торож қилиш тушунчаси ва турлари.**
- 2. Босқинчилик.**
- 3. Товламачилик.**
- 4. Талончилик.**
- 5. Ўзлаштириш ёки растрата йўли билан талон-торож қилиш.**
- 6. Фирибгарлик.**
- 7. Ўғрилик.**

1. Ўзгалар мулкини талон-торож қилиш тушунчаси ва турлари

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 53-моддасига мувофиқ, мамлакатимиз иқтисодиётининг негизини хилма-хил шакллардаги мулк ташкил этади.

Мулк дахлсиздир ва у давлат томонидан муҳофаза қилинади, унга қилинган ҳар қандай тажовуз қонунга хилоф деб ҳисобланади.

Талон-торож қилиш тушунчаси босқинчилик, талончилик, ўғрилиқ, ўзлаштириш ёки растрата йўли билан талон-торож қилиш, фирибгарлик каби мулкка қарши жиноятлар гуруҳига тааллуқлидир.

Талон-торож қилишнинг **объекти** ўзгалар мулкидир.

ЎЗР Фуқаролик кодексининг 167-моддасига мувофиқ Ўзбекистон Республикасида мулкнинг **хусусий** ва **оммавий** шакллари мавжуд. Фуқаролар, хўжалик ширкатлари ва жамиятлари, кооперативлар, жамоат бирлашмалари, ижтимоий фондлар ва бошқа нодавлат шахслар хусусий мулк ҳуқуқининг субъектлари ҳисобланадилар.

Республика мулки ва маъмурий ҳудудий тузилмалар мулки (муниципал мулк)дан иборат бўлган **давлат мулки оммавий** мулкдир.

Ер, ер ости бойликлари, сув, ҳаво ҳавзаси, ўсимлик ва ҳайвонот дунёси ҳамда бошқа табиий бойликлар, республика давлат ҳокимияти ва бошқаруви органларининг мол-мулки, давлат аҳамиятига эга бўлган маданий ва тарихий бойликлар, республика бюджетининг маблағлари, олтин захираси, давлатнинг валюта ва бошқа фондлари **республика мулкидир**, шунингдек корхоналар ва бошқа моддий бойликка эга бўлган комплекслар, ўқув, илмий, илмий тадқиқот муассасалари ва ташкилотлари, давлатнинг бюджет маблағлари ва бошқа маблағлари ҳисобидан яратилган ёки сотиб олинган интеллектуал фаолият натижалари, бошқа мол-мулклар ҳам республика мулки бўлиши мумкин (ЎЗР ФК 214-моддаси).

Давлат ҳокимияти маҳаллий органларининг мол-мулки, маҳаллий бюджет маблағлари, муниципал уй-жой фондлари ва коммунал хўжалик корхоналари ва

бошқа мулкый комплекслар, халқ таълими, маданият, соғлиқни сақлаш муассасалари, шунингдек бошқа мол-мулклар **муниципал мулк** ҳисобланади (ЎЗР ФК 215-моддаси).

Моддий ёки маънавий қимматга эга бўлган ашёлар, яъни инсон меҳнати сарфланган ашёлар **талон-торожнинг предмети** бўлиши мумкин.

Талон-торожнинг предмети моддий дунё предмети сифатида муайян асосларга, белгилар (вазн, сифат, ҳажм ва ҳ.к.)га эга бўлиши керак. Шу муносабат билан электр энергиясидан, газдан ғайриқонуний фойдаланиш ўзганинг мулкани талон-торож қилишнинг предмети бўла олмайди. Бирок бундай ҳаракатлар бошқа жинойт таркиби – алдаш ёки ишончни суиистеъмол қилиш йўли билан мулкый зарар етказиш, деб топилиши мумкин (ЎЗР ЖК 170-моддаси). Шунингдек интеллектуал меҳнат маҳсулини ўзлаштириб олиш (адабий ўғирлик) талон-торожнинг предмети бўлмайди, бундай ҳаракатлар муаллифлик ёки ихтирочилик ҳуқуқларини бузиш жинойтининг таркибини вужудга келтиради (ЎЗР ЖК 149-моддаси).

Давлат мулкисининг объектлари бўлган – ер, ер ости бойликлари, ўрмонлар талон-торожнинг предмети бўлиши мумкин эмас. Бироқ, ер, ер ости бойликларидан фойдаланиш қоидалари бузилганда, айбдор ер, ер ости бойликларидан фойдаланиш шартларини ёки уларни муҳофаза қилиш талабларини бузиш учун жавобгарлик белгиланган ЖК 197-моддасига кўра жазоланади.

Агар ўрмонга шикаст етказилган бўлса, айбдорнинг қилмиши – экинзор, ўрмон ёки бошқа дов-дарахтларга шикаст етказганлик, уларни нобуд қилганлик учун жавобгарлик белгиланган ЖКнинг 198-моддаси билан квалификация қилинади. Ов қилиш, балиқ тутиш қоидаларини ёки ҳайвонларнинг бошқа турларини ушлаш қоидаларини бузиш, ноёб ҳайвонларни тутиш ёхуд дори-дармон, озиқ-овқат ва манзарали ўсимлик турларини йиғиш ёки тайёрлаш тўғрисидаги белгиланган тартиб ёки шартлар бузилганда, айбдор шахснинг ҳаракатлари ҳайвонот ёки ўсимлик дунёсидан фойдаланиш тартибини бузиш, деб топилади ЎЗР ЖК 202-моддасига кўра жавобгарликни вужудга келтиради.

Шу объектларга тажовуз қилиш талон-торож қилишдан фарқланади, чунки фақат инсон меҳнати сарфланган, алмашув қийматига, яъни моддий қимматига эга бўлган мол-мулккина талон-торожнинг предмети бўлиши мумкин. Масалан, тайёрлаб қўйилган ёғочни ўғрилаш, қўриқхонада ўстирилган ҳайвонларни талон-торож қилиш, махсус мослаштирилган ҳовузларда етиштирилган балиқларни тутиш, балиқчилик хўжаликлари овлаган балиқларни эгаллаб олиш шулар жумласидандир.

Қимматбаҳо металллар ёки тошларни ўзбошимчалик билан қазиб олиш талон-торож қилиш ҳисобланмайди, балки қимматбаҳо металллар ёки тошларни топшириш қоидаларини бузиш (ЎЗР ЖК 185-моддасида) назарда тутилган мустақил жиноят ҳисобланади. Агар қимматбаҳо металллар ёки тошлар уларни қазиб олувчи корхоналарнинг ҳудудидан топиб олинган бўлса, бундай ҳаракатлар ҳам талон-торож сифатида квалификация қилиниши лозим. Бундай корхоналарнинг ҳудуди, қазилган ишлари олиб борилаётган майдон, тайёрланган майдончалар, хандақлар, яъни қимматбаҳо металллар ёки тошларни қазиб олиш, улар бор жойларда қидирув ишларини олиб бориш учун тайёрланган жойлар корхоналарнинг ҳудуди деб қаралади.

Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексининг 96-моддасига мувофиқ, мулкӣ ҳуқуқлар белгиланган шаклда ва зарурий реквизитларга расмийлаштирилган ва мулкка бўлган ҳуқуқни тасдиқловчи ҳужжатлар қимматли қоғозлар ҳисобланади ва улар тақдим этилган тақдирдагина мазкур ҳуқуқларни амалга ошириш ёки бошқа шахсларга бериш мумкин.

Тақдим қилувчига пул бериладиган қимматли қоғозларгина талон-торожнинг предмети бўлиши мумкин. Тақдим қилувчига пул берилмайдиган қимматли қоғозлар талон-торож предмети бўла олмайди, чунки улар айбдорга қимматли қоғозда мавжуд бўлган мулкӣ ҳуқуқни олиш имкониятини бермайди.

Облигациялар, векселлар, чеклар, депозит ва жамғарма сертификатлари, банкнинг тақдим қилувчига пул бериладиган жамғарма дафтарчаси, акциялар

ва қонунда қимматли қоғозлар, деб белгиланган қоғозлар қимматли қоғозлар ҳисобланади.

Лотерея билетлари, почта маркалари, открыткалар, конвертлар, ёнилғи-мойлаш материаллари учун талонлар, метрода юриш жетонлари ҳам талон-торожнинг предмети бўлиши мумкин. Бироқ поезд, самолёт чипталари талон-торож қилиш предмети бўла олмайди. Чунки улар ўзича моддий бойлик ҳисобланмайди, қўшимча ҳужжатлар (масалан, паспорт) тақдим этилгандагина моддий бойликка айланиши мумкин.

Шунга ўхшаш ашёларни эгаллаб олиш, ҳужжатлар, штамплар, муҳрлар, бланкларни эгаллаш, нобуд қилиш, уларга шикаст етказиш ёки уларни яширганлик ЖК 227-моддаси билан квалификация қилинади. Агар шахс шу ҳужжатлардан фойдаланишга қасд қилган бўлса, унинг қилмиши жиноятлар жамига кўра алдаш ёки ишончни суиистеъмол қилиш йўли билан мулкый зарар етказишга (ЎЗР ЖК 170-моддаси) тайёргарлик кўриш, деб ҳисобланади.

Тасодифий равишда топиб олинган мол-мулк (топилма) талон-торожнинг предмети бўлиши мумкин эмас. ФК 192-моддасига мувофиқ, йўқолган ашёни топиб олган шахс бу ҳақда уни йўқотган ёки эгалик ҳуқуқига эга бўлган, ўзига маълум шахсларган дарҳол хабар бериши ҳамда топилган ашёни шу шахсга қайтариши шарт.

Агар ашё бино ичида ёки транспортда топилган бўлса, у шу бинонинг ёки транспорт воситасининг эгасига топширилиши лозим. Топилма топширилган шахс уни топиб олган шахснинг ҳуқуқ ва мажбуриятларини ўз зиммасига олади.

Топилган ашё қайтарилишини талаб қилиш ҳуқуқига эга бўлган шахс номаълум бўлса ёки унинг манзили маълум бўлмаса, ашёни топиб олган шахс топилма тўғрисида милицияга, тегишли давлат органларига ёки фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органига маълум қилиши шарт.

Ашёни топиб олган шахс уни ўзида сақлаб туришга ёки сақлаш учун милиция ёки тегишли давлат органи ёхуд фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органига ё улар кўрсатган шахсга топширишга ҳақлидир.

Хазина ҳам талон-торож қилиш жиноятининг предмети бўлиши мумкин эмас.

Объектив томондан талон-торож ўзганинг мол-мулкини ўз фойдасига ёки бошқа шахслар фойдасига ғайриқонуний равишда, бепул тортиб олишда ифодаланади.

Ўзбекистон Республикаси қонунларида талон-торож қандай усулда содир этилганига қараб унинг учун жавобгарлик дифференциация қилинган.

Жиноят кодексида **талон-торожнинг** қуйидаги **шакллари** назарда тутилган:

- 1) босқинчилик (ЎзР ЖК 164-моддаси);
- 2) товламачилик (ЎзР ЖК 165-моддаси);
- 3) талончилик (ЎзР ЖК 166-моддаси);
- 4) ўзлаштириш ёки растрата йўли билан талон-торож қилиш (ЎзР 167-моддаси);
- 5) фирибгарлик (ЎзР ЖК 168-моддаси);
- 6) ўғрилиқ (ЎзР ЖК 169-моддаси).

Қонунга хилофлик ҳар қандай талон-торожнинг зарурий белгиси ҳисобланади.

Шахс мол-мулкка эгалик ҳуқуқига эга бўла туриб, белгиланган тартибни бузиб уни қўлга киритган ҳолларда, талон-торожнинг таркиби мавжуд бўлмайди. Унинг ҳаракатлари бошқа жиноят – ўзбошимчалик (ЎзР ЖК 229-моддаси) деб ҳисобланиши мумкин.

Агар шахс талон-торож вақтида талон-торож қилинган мол-мулк эвазига унинг тўла қийматини берган бўлса, жиноят таркиби мавжуд бўлмайди.

Ўзганинг мулкини талон-торож қилишни **тамом бўлган** деб ҳисоблаш талон-торожнинг шаклига боғлиқдир. Бироқ, аксарият ҳолларда, ўзганинг мол-мулки тортиб олинган ва айбдор шахсда талон-торож қилинган мол-мулкни уз хоҳишига кўра тасарруф этиш (сотиш, алмаштириш, яшириш ва ҳ.к.) учун реал имконият пайдо бўлган пайтдан эътиборан жиноят **тамом бўлган** деб ҳисобланади.

Субъектив томондан талон-торож ғараз мақсадларда тўғри қасд билан содир этилади.

Ғараз – талон-торожнинг зарурий белгиси ҳисобланади, Ғараз – ўзи ёки бошқа шахслар учун моддий наф олишдир.

Жиноятнинг субъекти ЖКнинг 17-моддасида белгиланган ёшга тўлган, ҳар қандай ақли расо шахс ҳисобланади.

2. Босқинчилик

Босқинчилик ўзганинг мол-мулкига қарши қаратилган энг хавфли жиноятлардан бўлиб, уни содир этганлик учун жавобгарлик ЎзР ЖК 164-моддасида назарда тутилган. Босқинчиликнинг ўта **ижтимоий хавфлилиги** аввало шу билан боғлиқки, бу жиноят содир этилганида жабрланувчиларнинг ҳаёти ёки соғлиғига ҳам зиён етказилади ёхуд бундай зиён етказилиши учун реал хавф вужудга келади ва ўзганинг мол-мулки эгаллаб олинади.

Босқинчиликнинг объекти ўзганинг мол-мулки, фуқароларнинг ҳаёти ёки соғлиғидир.

Объектив томондан босқинчилик ўзганинг мол-мулкни талон-торож қилиш мақсадида шу мулкнинг эгалланишига қаршилик кўрсатган шахснинг ҳаёти ёки соғлиғи учун хавфли бўлган жисмоний зўрлик ишлатиш ёхуд шундай зўрлик ишлатиш билан қўрқитиб ҳужум қилишда ифодаланади.

Аксарият ҳолларда, босқинчилик вақтида шахсга очикдан-очик ҳужум қилинади, баъзан эса жабрланувчига сездирмасдан яширинча (масалан, орқадан ўқ узиб, панадан пичоқ уриб) содир этилиши ҳам мумкин.

Босқинчиликда ишлатиладиган зўрлик жисмоний ёки руҳий бўлиши мумкин. Одатда, босқинчиликда зўрлик ишлатиш ҳужум билан айна бир вақтда содир бўлади, аммо бевосита ҳужумдан кейин куч ишлатилиши ҳоллари ҳам учрайди. Ҳужумга бир шахс дучор этилиб, мол-мулкни эгаллашга тўсқинлик қилмоқчи бўлган бошқа шахсга нисбатан зўрлик ишлатилган ҳоллар ҳам учрайди.

Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг «Ўзгалар мулкини ўғирлик, талончилик ва босқинчилик йўли билан талон-торож қилиш жиноят ишлари бўйича суд амалиёти ҳақида»ги 1999 йил 30 апрель 6-сонли қарорида таъкидланганидек, **ҳаёт учун хавфли бўлган зўрлик ишлатиш** деганда, унинг ишлатилиши жабрланувчининг ҳаёти учун аниқ бўлган хавфни вужудга келтирувчи ҳолат (масалан, жабрланувчини бўғиш, бошини сув остида ушлаб туриш ва ҳоказо) тушунилади.

Соғлиқ учун хавфли бўлган зўрлик ишлатиш деганда, жабрланувчига соғлиғининг бузилишига сабаб бўлган тан жароҳати етказиш ёки шундай тан жароҳатини етказиш хавфини туғдирувчи ҳаракатлар (чаккага, куёш ўралмасига (солнечное сплетение) уриш ва ҳоказолар) тушунилади.¹

Алдаш йўли билан танасига кучли таъсир кўрсатувчи, захарли, ухлатадиган ёки бошқа қарахт қиладиган моддалар жабрланувчига берилганида, қилмиш қандай квалификация қилинади? -деган савол туғилиши табиий.

Албатта, агар бундай моддаларнинг берилиши жабрланувчининг ҳаёти ва соғлиғига хавф туғдирган бўлса, айбдорнинг ҳаракатларини ЎЗР ЖК 164-моддаси билан квалификация қилиш зарур.

Босқинчилик ишлатиладиган зўрлик жабрланувчидан тортиб олинган мол-мулкни эгаллаш ёки ўзида сақлаб қолиш усули ҳисобланади.

Босқинчиликни квалификация қилиш учун айбдор томонидан зўрликнинг мол-мулк эгаси ёки уни қўриқлаётган шахс ёхуд мулк тасарруфида бўлган шахс ёхуд ўзганинг мулкини эгаллашга тўсқинлик қилган шахсларга нисбатан ишлатилганлигининг аҳамияти йўқ.

Ўзганинг мол-мулкини эгаллаш ёки сақлаб қолиш мақсадида зўрликнинг ишлатилиши жиноятнинг зарурий белгиси ҳисобланади. Агар зўрлик бошқа мақсадда, масалан, содир этилган ўғирликдан кейин қўлга тушишдан қутулиб қолиш мақсадида ишлатилган бўлса, бундай қилмишни босқинчилик деб

¹ Ўзбекистон Республикаси Олий судининг 1998 йил 28 декабр, 1999 йил 30 апрел ва 1999 йил 14 майдаги Пленуми қарорлари тўплами. – Т.: 1999, 23-бет.

ҳисоблаш мумкин эмас, айбдорнинг ҳаракатлари ўғрилиқ ва шахсга ёки бошқарув тартибига қарши жиноят, деб ҳисобланади.

Босқинчиликда руҳий зўрлик ишлатиш деганда, жабрланувчининг ҳаёт ёки соғлиғи учун хавф туғдирадиган зўрликни жиноят содир қилинаётган вақтнинг ўзида бевосита ва дарҳол ишлатиш билан қўрқитиш тушунилмоғи лозим.

Босқинчилик ҳужуми вақтдаги таҳдид:

- 1) жисмоний зўрлик дарҳол қўлланилиши мумкинлиги хавфини ўз ичига олган, яъни реал бўлиши;
- 2) келгусида эмас, айнан ҳужум пайтида мавжуд бўлиши;
- 3) ҳақиқатда мавжуд бўлиши каби белгиларга эга бўлиши лозим.

Босқинчилик амалга оширилаётган пайтдаги қўрқитиш аниқ ёки ноаниқ бўлиши мумкин.

Аниқ қўрқитишга қурол ёки қурол сифатида ишлатиладиган нарсалар билан қўрқитиш, шахсни ўлдириш ёки унинг соғлиғига зарар етказиш ниятини оғзаки айтиш, шундай нияти борлигини имо-ишоралар билан ифодалаш киради.

Ноаниқ хусусиятдаги қўрқитиш ниқобланган шаклда ифодаланади. Масалан, жабрланувчига кўринмайдиган нарсалар, муайян имо-ишоралар (қуролни қўлдан қўлга олиш) билан қўрқитиш ва ҳ.к. кўринишда бўлиши мумкин.

Босқинчилик амалга оширалаётган вақтдаги таҳдид **реал** бўлиши керак. Қўрқитиш оғзаки, қуролни кўрсатиш, имо-ишора (масалан, «ўлдираман», «майиб қиламан», «кўзингни ўйиб оламан» дейиш, тўппончани, пичоқни жабрланувчига ўқталиш ва ҳ.к.)ларда ифодаланиши мумкин.

Фақат суд ҳар бир алоҳида ҳолда, содир этилган жиноят ҳолатларини ҳисобга олган ҳолда, таҳдиднинг реаллиги ва ҳақиқатда мавжуд бўлганлигига баҳо беради. Бундай ҳолларда суд жабрланувчининг реал таҳдид мавжуд бўлганлиги тўғрисидаги субъектив фикрига эмас, балки аниқ фактларга таяниши керак.

Масалан, жиноятчи ярим тунда жабрланувчининг орқасидан келиб: «қимирлама, акс ҳолда ёмон бўлади» деган сўзлар билан орқасига бармоғини тиради. Судда жабрланувчи ўз ҳаёти хавф остида қолганлигини даъво қилган, бироқ суд бундай ҳолатларда жабрланувчининг ҳаёти ёки соғлиғи учун реал хавф бўлмаган, деб ҳисоблашни лозим топган.

Босқинчилик ҳаёт ёки соғлиқ учун хавфли бўлган зўрлик ишлатиб ёхуд шундай зўрликни ишлатиш билан қўрқитиб ҳужум қилинган пайтдан эътиборан, айбдор ўзганинг мол-мулкни эгалланган ёки эгалламаганидан қатъи назар **тамом бўлган** жиноят деб ҳисобланади.

Босқинчилик субъектив томондан тўғри қасд ва ғаразли мақсадларда ифодаланади.

Жиноятнинг субъекти – 14 ёшга тўлган, ақли расо шахсдир.

ЎЗР ЖК 164-модда 2-қисмида жазони оғирлаштирувчи бир нечта ҳолатларда содир этиладиган босқинчилик учун жавобгарлик белгиланган жумладан:

- а) қурол ёки қурол сифатида фойдаланиш мумкин бўлган бошқа нарсаларни ишлатиб;
- б) бир гуруҳ шахслар томонидан олдиндан тил бириктириб;
- в) анча миқдордаги мулкни талон-торож қилиш билан боғлиқ ҳолда содир этилиши.

Босқинчилик ҳужумида қурол ёки қурол сифатида ишлатиш мумкин бўлган бошқа нарсалардан фойдаланиш жиноятнинг ижтимоий хавфлилигини оширади. Чунки бу жабрланувчининг қаршилигини синдириш, жиноят қурбонининг айбдорнинг жиноий режасини амалга оширишига қаршилик кўрсатиши имкониятидан маҳрум қилиш; ҳужум қилувчига кўп куч сарфламасдан жабрланувчининг қаршилигини тийиб қўйиш имконини беради. Бундай босқинчилик ҳужуми ўта дағаллик ва беҳаёлик билан амалга оширилади.

Демак, ўқотар қуролнинг асосий белгиси унинг ўқ отиши ва жонли нишонга шикаст етказиши билан боғлиқ, унинг нишонга шикаст етказиш ёки спорт тадбирларини ўтказишга мўлжалланганлигидир.

Баданга шикаст етказиши ва ҳатто ўлимни келтириб чиқариши мумкин бўлган предметлар, агар улар тайёрланишида бундай мақсад учун мўлжалланмаган бўлса, ҳатто ўқ узишда порох газидан фойдаланилган бўлса ҳам, ўқотар қуроли деб ҳисобланиши мумкин эмас. Бундай нарсалар жумласига сигнал, старт, қурилиш тўппончалари, ракета ва бошқа пиротехника ва ёритиш воситалари киради.

Мазкур нарсалар бошқа мақсадларда, хўжалик-маиший ёки ишлаб чиқаришда фойдаланиш учун мўлжалланган бўлса, бу ҳол уларни қуроллар жумласига киритилишини истисно этади.

Предметни ўқотар қуроли деб ҳисобланиши учун унинг қандай усулда тайёрланганлигининг (заводда ёки хонаки усулда) аҳамияти йўқ.

Ўқотар қуроллари ўз аҳамияти, хусусияти, тузилиши, калибри ва бошқа хусусиятларига кўра хилма-хилдир.

Ўқотар қуроллар жумласига: милтиқ, кичик калибрли милтиқ, автоматлар, тўппончалар, ов милтиғи, шу жумладан қирқма милтиқ қабилар киради.

Буюмни совуқ қурол деб топишнинг асосий мезони унинг жонли нишонни жароҳатлаш учун мўлжалланганлигидир.

Қатор ҳолларда, мазкур буюмлардан фақат жанговар қурол, ханжар, милтиқ найзалари, қиличлар, шамширлар, чўқморлар, гурзилар ва ҳ.к. сифатида фойдаланилади. Мазкур буюмлар ўз табиатига кўра фақат фуқароларнинг ҳаёти ёки соғлиғига зарар етказиш учун мўлжалланган бўлади.

Ўтмишда зарба уришнинг усули ва хусусиятига қараб совуқ қуролларнинг ҳар хил турлари ясалган ва улар муайян шаклга эга бўлган. Уларнинг тигли ва уриб парчаловчи турлари мавжуд.

Қурол сифатида фойдаланиш мумкин бўлган бошқа нарсалардан, ишлатилганда жабрланувчининг ҳаёти ёки соғлиғига объектив зарар етказиши

мумкин бўлган ҳар қандай ашёлардан қурол сифатида фойдаланиш мумкин. Буларга: болта, бурагич, занжир, ништар, катта тош, пичоқ, болға, белкурак, арматура бўлаги, сўйил кабилар киради. Қурол сифатида фойдаланиш мумкин бўлган нарсаларнинг олдиндан тайёрлаб қўйилганлиги ёки жиноят содир этилган жойдан олинганлигининг қилмишини босқинчилик деб квалификация қилиш учун аҳамияти йўқ.

Босқинчиликда қурол ёки қурол сифатида **фойдаланиш** мумкин бўлган бошқа буюмларни ишлатиш деганда, амалда улардан белгиланган мақсадда фойдаланилиши тушунилмоғи лозим.

Босқинчиликни содир этишда ишлатишга яроқсиз қурол ёки қуролга ўхшатиб ясалган буюмларнинг қўлланилганлиги босқинчиликни оғирлаштирувчи ҳолат ҳисобланмайди.

Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленуми юқорида қайд этилган қарорида: «Била туриб яроқсиз қуролдан ёки ёлғондакам қуролдан (масалан, тўппонча ёки старт тўппончаси макетларидан) баданга шикаст етказишни ният қилмаган ҳолда фойдаланилганда, ҳаёт ва соғлиқ учун хавфли бўлмаганда қуролли босқинчилик сифатида баҳолаш мумкин эмас»² дейилади. Бундай ҳаракатлар ЖК 164-моддаси 1-қисми бўйича оддий босқинчилик сифатида квалификация қилиниши лозим. Чунки бундай босқинчиликни қуролли деб ҳисоблаш мумкин эмас. Бироқ, агар қуролга ўхшатиб ясалган нарсалардан қурол сифатида фойдаланилган ва улар билан жабрланувчининг ҳаёти ёки соғлиғига хавфли зиён етказилган бўлса, айбдорнинг ҳаракатларини қурол сифатида ишлатиш мумкин бўлган бошқа буюмлардан фойдаланиб, жиноят содир этиш деб ҳисоблаш мумкин.

Газли қуроллар масаласини қандай ҳал этиш муаммоси ҳам қизиқарлидир. Газ тўппончалари, газ баллончалари, кўздан ёш оқизувчи, безовта қилувчи ёки заҳарли моддалар тўлдирилган пуркагич ва бошқа ҳар қандай қурилмалар **газли қуроллар** туркумига киритилиши лозим.

² Ўзбекистон Республикаси Олий судининг 1998 йил 28 декабр Пленум қарорлар “Ўзгалар мулкани ўғирлик, талончилик ва босқинчилик йўли билан талон-тарож қилиш жиноят ишлар бўйича суд амалиёти ҳақида” 22-53-бет.

Фикримизча, шахс босқинчиликни содир этишда ҳаёт ёки соғлиқ учун хавфли бўлган модда тўлдирилган газли қуролни ишлатса, айбдорнинг қилмиши қуролли босқинчилик деб ҳисобланиши керак. Агар газли қуролдаги модда шахснинг ҳаёти ёки соғлиғи учун хавфли бўлмаса, унинг ишлатилиши айбдорнинг ҳаракатларини қуролли босқинчилик деб квалификация қилиш учун асос бўлмайди.

Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг «Қонунга ҳилоф равишда қуролга эгалик қилиш тўғрисидаги ишлар бўйича суд амалиёти ҳақида»ги 1996 йил 27 февралдаги 3-сонли қарорига мувофиқ, «Пневматик милтиқ, сигнал, старт, газ пистолетлари ёки газ баллонлари, ракетницалар ва бошқа имитация-пиротехник ва ёритгич воситалари қурол жумласига кирмайди».³

Қуролли босқинчилик ҳужуми содир этилганида ҳаракатлар жиноятлар жами, яъни босқинчилик ва қурол, ўқ-дорилар, портловчи моддалар ёки портлатиш қурилмаларига қонунга ҳилоф равишда эгалик қилиш (ЎЗР ЖК 248-моддаси) билан квалификация қилиниши лозим. Босқинчилик ҳужумида қурол сифатида портловчи, заҳарли моддалар ва ҳ.к.лар ишлатилган тақдирда, айбдорнинг қилмишлари жиноятлар жами бўйича квалификация қилинади.

Бир гуруҳ шахслар томонидан олдиндан тил бириктириб содир этилган босқинчилик

Босқинчиликни юқоридаги белгиларига кўра квалификация қилиш учун, босқинчилик ҳужумида бу ҳақида олдиндан келишиб олган **икки ёки ундан ортиқ шахслар** иштирок этган бўлишлари лозим. Айбдор шахслар босқинчиликни содир этишда қандай зўрлик ишлатиш ҳақида аниқ келишиб олмаган бўлишлари ҳам мумкин.

³ Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг «Қонунга ҳилоф равишда қуролга эгалик қилиш тўғрисидаги ишлар бўйича суд амалиёти ҳақида»ги 1996 й 27 феврал № 3.

Олдиндан тил бириктирган шахслар гуруҳи таркибига босқинчиликни содир этишга маслаҳатлари, йўл-йўриқлари, жиноятни содир этиш куруллари ва воситаларини бериб туриш билан кўмаклашган шахслар эмас, балки ҳужумда бевосита иштирок этган бажарувчиларгина кирадилар.

Бундай шахслар ЎзР ЖК 28-моддасига кўра босқинчиликнинг иштирокчилари деб ҳисобланиши мумкин.

Босқинчиликни бир гуруҳ шахслар томонидан олдиндан тил бириктириб содир этилган деб квалификация қилиш учун ҳар бир иштирокчининг 14 ёшга тўлганлиги ва ақли расолигини аниқлаш лозим.

Агар бир гуруҳ шахслар ўғрилик ёки талончилик содир этиш ҳақида келишиб олган бўлсалар ва шу жиноятларни содир этиш жараёнида иштирокчилардан бири бошқа жиноятчилар билан келишиб олмасдан мол-мулкни эгаллаш мақсадида жабрланувчиларга нисбатан ҳаёт ёки соғлиқ учун хавфли бўлган зўрликни ишлатса, қилмиш бир гуруҳ шахслар томонидан олдиндан тил бириктириб содир этилган босқинчилик сифатида квалификация қилиниши мумкин эмас.

Ҳаёт ёки соғлиқ учун хавфли бўлган зўрликни ишлатган шахс босқинчилик учун жавобгар бўлади, жиноятнинг қолган иштирокчилари эса ўғрилик ёки талончилик учун жавобгар бўладилар.

Бир гуруҳ шахслар томонидан олдиндан тил бириктириб содир этилган босқинчилик қатнашчисининг ҳаракатлари жиноятнинг қолган иштирокчилари қонунда назарда тутилган асосларга кўра жиноий жавобгарликка (вафот этиши ва ҳ.к. муносабати билан) тортилмаганликларидан қатъи назар, гуруҳ бўлиб содир этилган жиноят, деб квалификация қилиниши керак.

Талон-торож қилинган мол-мулкнинг миқдори энг кам ойлик иш ҳақининг ўттиз бараваридан юз бараваригача бўлса, **анча миқдорда** содир этилган босқинчилик деб ҳисобланади.

Бозор иқтисодиёти шароитида давлат томонидан қатъий нарх белгилаш имконияти йўқлиги сабабли талон-торож қилинган нарсаларнинг қийматини аниқлашда муайян қийинчиликлар юзага келади. Шунинг назарда тутиш керакки,

Ўзганинг талон-тарож қилинган мол-мулкининг қиймати шу қилмиш содир этилган пайтда мазкур минтақадаги ўртача бозор нархлари бўйича белгиланиши лозим. Талон-тарож қилинган нарсаларнинг қийматини белгилашда уларнинг ҳолатини, ишлаб чиқарилган вақтини, эскирганлигини, товар кўринишини, шу нарсалардан фойдаланиш имкониятлари даражаси ва ҳ.к.ларни эътиборга олиш тўғри ва зарурдир. Яъни товаршунослик экспертизасини тайинлаш ва ваколатли экспертлар хулосаси асосида талон-тарож қилинган мол-мулкнинг қиймати масаласини ҳал этиш зарур. **ЖК 164-модда 3-қисмида:**

а) такроран, хавфли рецидивист ёки илгари ЖК 242-моддасида назарда тутилган жиноятни содир этган шахс томонидан;

б) кўп миқдорда;

в) уй-жойга, омборхона ёки бошқа биноларга ғайриқонуний равишда кирган ҳолда;

г) баданга оғир шикаст етказган ҳолда содир этилган босқинчилик учун жавобгарлик назарда тутилган.

Такроран босқинчилик содир этиш деганда, шахснинг икки ёки ундан кўп марта босқинчиликни содир этганлиги, аммо уларнинг бирортаси учун ҳам судланмаганлиги тушунилади. Биринчи босқинчилик хужуми **тамом бўлган** ёхуд жиноятга тайёргарлик кўриш ёки суиқасд қилиш босқичида тўхтатилган ёки иштирокчиликда содир этилган бўлса, босқинчилик такроран содир этилган деб ҳисобланади.

Агар илгари содир этилган босқинчилик учун шахс қонунда белгиланган тартибда жиноий жавобгарлик ёки жазодан озод қилинган бўлса, босқинчилик такроран содир этилган деб ҳисобланмайди. Агар янги босқинчилик содир этилган пайтгача айбдордан судланганлиги қонунда белгиланган тартибда олиб ташланган ёки бекор бўлган айбдор шахсни жиноий жавобгарликка тортиш муддати ўтган ёки илгари содир этилган босқинчилик учун жавобгарлик амнистия акти ёки авф этиш асосида билан олиб ташланган бўлса, такрорийлик бўлмайди.

Агар босқинчиликни содир этган шахс илгари босқинчилик содир этганлиги учун судланган бўлса, қилмиш **хавфли рецидивист** томонидан содир этилган деб ҳисобланади.

Босқинчилик ҳужумини содир этган шахс илгари ЎзР ЖК 242-моддаси (жиноий уюшма ташкил этиш)да жавобгарлик назарда тутилган жиноятни содир этган бўлса, унинг қилмиши ЎзР ЖК 164-модда 3-қисми «а» банди билан квалификация қилиниши керак.

Талон-торож қилинган мол-мулк миқдори энг кам ойлик иш ҳақининг юз баробаридан уч юз баробаригача бўлса, **кўп миқдорда** босқинчилик содир этилган деб ҳисобланади.

Одамларнинг доимий ёки вақтинча яшаши учун мўлжалланмаган ва мослаштирилмаган бинолар (масалан, уй-жой иморатларидан алоҳида турган ертўлалар, омборлар, гаражлар ва бошқа хўжалик бинолари)нинг уй-жой деб ҳисобланиши мумкин эмас.

Поезд транспорт воситаси бўлса ҳам, поезд купеси вақтинчалик уй-жой деб ҳисобланиши мумкин. Чунки у одамларнинг вақтинча яшаши учун мўлжалланган.

Палаткалар, вагончалар, кема каюталарини ҳам вақтинчалик уй-жой деб ҳисоблаш зарур.

Шунингдек турар-жой биносига бевосита туташ қурилган, у билан яхлит бирликни ташкил этувчи балконлар ва пешайвонлар, чордоқлар, ертўлалар ҳам «уй-жой» деб тушунилади.

Кўп қаватли уйларнинг ертўлалари, чордоқлари, транспорт воситалари уй-жой ҳисобланмайди.

Касалхоналар, дам олиш уйлари ва санаторийларнинг палаталари одамларнинг даволаниши ёки дам олиши даврида уларнинг вақтинча яшаши учун мўлжалланган. Шу боис булар «уй-жой» тушунчаси доирасига киритилиши керак.

У доимий, вақтинчалик, кўчмас ва кўчма бўлиши мумкин. Товар-моддий бойликларни сақлаш учун қурилган ҳар қандай иншоот ёки бундай мақсадлар

учун мўлжалланмаган, аммо зарурат туфайли, товар-моддий бойликлар сақланадиган иншоотлар (омборлар, дўконлар, цехлар, дўкончалар ва ҳ.к.лар)га айлантирилган «бинолар» шулар жумласига киради.

Кириш уй-жой, омборхона ёки бошқа бинога яширин ёки ошкора бостириб кириш, мол-мулкни талон-торож қилиш ниятида ғайриқонуний бинонинг ичида пайдо бўлишдир. Бундай кириш тўсиқларни ёки одамлар қаршилигини енгиб ўтиб ёки буларсиз ҳам содир этилиши мумкин. Тегишли уй-жой, омборхона ёки бошқа бинога кирмасдан, мосламалар (илмоқлар, магнитлар, шланглар) ёрдамида ўзганинг мол-мулкни талон-торож қилиш, уй-жойга, омборхонага кириб талон-торож содир этиш, деб квалификация қилиниши мумкин эмас.

Уй-жой, омборхона ёки бошқа бинога кириб олиш усуллари турлича бўлиб, қандай усулдан фойдаланиб кирилганлиги (масалан, айбдорнинг эшик, деразаларни бузиши, девор, шифтдан туйнуклар очиш, ясама калитлардан фойдаланиш йўли билан бинога кириб олиши) босқинчиликнинг квалификациясига таъсир кўрсатмайди.

Айбдорнинг қилмишини ЖК 164-моддаси 3-қисми «в» банди билан квалификация қилиш учун унинг бинога кириб олганлигининг ўзи етарли бўлмай, балки ўзганинг мол-мулкни талон-торож қилишга қасд қилган ёки қилмаганини ҳам аниқлаш зарур. Бунда қасд бинога кириб олгунга қадар юзага келган бўлиши керак. Айбдор талон-торож содир этиш ниятисиз уй-жойга, омборхонага ёки бошқа бинога кирган ва моддий бойликларни кўрганидан сўнг ҳаёт ёки соғлиқ учун хавfli зўрлик ишлатса, бундай ҳаракатларда кириб олиш белгилари мавжуд бўлмайди ва қилмишни ЎЗР ЖК 164-модда 3-қисми «в» банди билан квалификация қилиш мумкин эмас, айбдорнинг қилмишида бошқа оғирлаштирувчи ҳолатлар бўлмаса, у ЎЗР ЖК 164-моддаси 1-қисми бўйича жавобгар бўлади.

Бинога кириб олишда уй-жой, омборхона ёки бошқа бинога кириш ҳуқуқига эга бўлган ёки шу объектларни қўриқловчи, аммо кириб олиш

пайтида кириш ҳуқуқига эга бўлмаган шахслар иштирок этган бўлса, бу ҳам кириб олиш деб ҳисобланади.

Бир гуруҳ шахслар томонидан олдиндан тил бириктириб, уй-жой, омборхона ёки бошқа бинога кириб босқинчилик содир этилганида айбдор шахсларнинг қилмишларини ЎзР ЖК 164-моддаси 2-қисмининг «б» банди билан эмас, шу модданинг 3-қисми «в» банди билан квалификация қилиш керак. Чунки ЖК 33-моддаси 2-қисмида «Агар шахс содир этган қилмишда ушбу Кодекс Махсус қисми айтиб берилган моддасининг турли қисмларида назарда тутилган жиноятларнинг аломатлари мавжуд бўлса, у модданинг оғирроқ жазо белгиланган қисми бўйича жавобгарликка тортилади», дейилган.

ЎзР ЖК 164-моддасининг 4- қисмида:

- а) жуда кўп миқдорда;
- б) ўта хавфли рецидивист томонидан;
- в) уюшган гуруҳ томонидан ёки унинг манфаатларини кўзлаб содир этилган босқинчилик учун жавобгарлик назарда тутилган.

Агар талон-торож қилинган мол-мулк миқдори энг кам ойлик иш ҳақининг уч юз бараваридан ортиқ бўлса, **жуда кўп миқдорда** содир этилган деб ҳисобланади.

Қолган иккита оғирлаштирувчи ҳолатни юқорида кўриб чиққанлигимиз боис уларга тўхталишни лозим деб топмадик.

Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 1998 йил 17 апрелдаги «Иқтисодиёт соҳасидаги жиноятлар тўғрисидаги ишлар бўйича суд амалиётида юзага келган айрим масалалар ҳақида»ги 11-сон қарорининг 5-бандига мувофиқ ўзганинг мулкани талон-торож қилишдан иборат бўлган айбдорнинг ҳаракатларига ҳуқуқий баҳо беришда унинг содир этилиш усулидан (ўғрилик, талончилик, товламачилик ва ҳоказо) қатъи назар жиноят Жиноят кодекси тегишли моддасининг оғирроқ жазони кўзда тутувчи қисми билан квалификация қилиниши ва ушбу модданинг бошқа қисмлари билан қўшимча квалификация қилиниши талаб этилмаслиги судларга тушунтирилсин. Масалан, жиноят жуда кўп миқдорда талон-торож қилиш белгиси бўйича ЖК

167-моддасининг 4-қисми билан квалификация қилинганда ЖК ушбу моддаси 1, 2 ва 3-қисмлари билан қўшимча квалификация қилиш талаб қилинмайди.

Давомли талон-торож содир этилган ҳолларда айбдорнинг ҳаракатлари талон-торож қилинган умумий суммани ҳисобга олган ҳолда квалификация қилиниши лозим.

Агар шахснинг ҳаракатлари давомли жиноят хусусиятига эга бўлмасдан бир неча мустақил эпизодлардан, мисол учун, ўғрилик, талончилик, фирибгарлик ва бошқалардан иборат бўлса, бу ҳаракатлар талон-торож қилинган умумий суммадан келиб чиққан ҳолда квалификация қилиниши мумкин эмас. Бундай ҳолларда жиноят ўзганинг мулкани талон-торож қилганлик учун жавобгарликни назарда тутувчи Жиноят кодекси Махсус қисми моддасининг диспозицияга мувофиқ, жумладан такрорийлик белгиси билан квалификация қилиниши лозим.⁴

3. Товламачилик

Товламачиликнинг объекти ўзгаларнинг мол-мулки, мол-мулкка бўлган ҳуқуқи, жабрланувчи шахсларнинг соғлиғи, шаъни ва кадр-қимматидир.

Мол-мулк, мол-мулкка бўлган ҳуқуқ, мулкӣ йўсиндаги ҳаракатлар (муайян ишни бажарилишини хизмат кўрсатишни ва ҳ.к.) товламачилик жиноятининг предмети бўлиши мумкин.

Айбдор товламачиликни содир этаётиб мулкка бўлган ҳуқуқни талаб қилмай, ўзганинг мол-мулкидан фойдаланиш ёки уни тасарруф этиш ҳуқуқини талаб қилиши ҳам мумкин.

Товламачиликнинг предмети фақат ўзганинг мол-мулки ёки унга бўлган ҳуқуқи бўлиши мумкин.

Жабрланувчи ёки унинг яқин кишилариға зўрлик ишлатиб, унинг мулкиға шикаст етказиш ёки уни нобуд қилиш ёхуд жабрланувчи сир сақланишини хоҳлаган маълумотларни ошкор қилиш билан қўрқитиб ёхуд

⁴ Ўзбекистон Республикаси Олий суди ахборотномаси – «Қонун номи билан». 1998, 1-2-сон, 19-бет.

жабрланувчининг манфаатларига хавф соладиган вазиятни вужудга келтириш йўли билан шахс жабрланувчини унда турган (масалан, қарзга, кредитга олган, вақтинча сақланиб турган ва ҳ.к.) ўзининг мол-мулкни беришга мажбур этганида у ўзганинг мулкни товламачилик йўли билан талон-торож қилганлик учун жиноий жавобгарликка тортилиши мумкин эмас.

Бундай қилмиш, қонунда назарда тутилган аломатлар мавжуд бўлса, ўзбошимчалик, деб ҳисобланади.

Мулкий йўсиндаги ҳаракатлар деганда, ҳақи тўланиши лозим бўлган ҳар қандай ишларни бажариш ёки хизматлар кўрсатиш (иморатлар қуриш, уларни таъмирлаш, автомобилларни таъмирлаш, товар-моддий бойликларни ташиб бериш ва ҳ.к.) тушунилади.

Объектив томондан товламачилик ўзгадан мулкни ёки мулкий ҳуқуқни топширишни, мулкий манфаатлар беришни ёхуд мулкий йўсиндаги ҳаракатлар содир этишни талаб қилишдан иборат.

Қуйидагилар:

- 1) жабрланувчи ёки унинг яқин кишиларига зўрлик ишлатиш билан қўрқитиш;
- 2) мулкка шикаст етказиш ёки уни nobуд қилиш билан қўрқитиш;
- 3) (жабрланувчи ёки унинг яқинлари учун) сир сақланиши лозим бўлган маълумотларни ошкор қилиш билан қўрқитиш;
- 4) жабрланувчини ўз мулки ёки мулкка бўлган ҳуқуқини беришга мажбур қиладиган шароитга солиб қўйиш товламачиликни содир этиш ҳисобланади.

Товламачининг талаблари оғзаки, телефон, факс, хат орқали ва бошқа усулларда амалга оширилиши мумкин.

Талаб деганда, товламачининг жабрланувчидан мол-мулк ёки мол-мулкдан ўз мулкидай фойдаланиш ҳуқуқини берувчи ҳужжатларни тақдим этилишини талаб қилиши тушунилади. Мол-мулкни талаб қилиш, албатта, товламачиларнинг талабини рад этганлик учун ўч олиш мақсадида қўрқитиш билан бирга содир қилинган бўлиши керак

Талаблар пул олиш, ердан, дўкондан, автомобилдан фойдаланиш ҳуқуқини қўлга киритиш, товламачини шерик сифатида мунтазам дивидендлар ва бошқа мулкӣ манфаатлар олиши учун кооператив, корхона аъзолигига киритиб қўйиш кўринишда бўлиши мумкин.

Мулкӣ манфаатлар беришни талаб қилиш деганда, жабрланувчининг ўз хизмат ваколатларига кўра у ёки бу шахсга унинг муҳтожлигига қараб ёхуд белгиланган қоидалар ёки норматив ҳужжатларга биноан бериш ҳуқуқига эга бўлган манфаатлари тушунилади. Жумладан, товар-моддий бойликларни навбатсиз ажратиш, қўшимча тўловларсиз товар олиш, ўз корхонасидаги бўш лавозимларга тайинлаш тушунилиши керак.

Товламачининг талаби, албатта, жабрланувчининг мулкига зарар етказиш ёки унинг яқин кишиларига зўрлик ишлатиш ёхуд улар учун сир сақланиши лозим бўлган маълумотларни ошкор қилиш тарзидаги қўрқитиш билан биргаликда содир қилиниши лозим. Қўрқитиш билан амалга оширилмаган талаблар жиноятнинг товламачилик таркибини вужудга келтирмайди.

Суд-тергов амалиётида кўпинча товламачиликни босқинчилик ва талончиликдан фарқлашда қийинчиликларга дуч келинади.

Бундай қийинчилик пайдо бўлганида босқинчилик ва талончиликда куч ишлатиш билан қўрқитиш ўзгалар мулкни эгаллаш ёки ўзгалар мулки тортиб олингач, уни қўлдан чиқармаслик воситаси бўлиб хизмат қилишини, товламачиликда эса қўрқитиш жабрланувчининг иродасини буйсундириш ва жабрланувчини товламачининг хоҳишини бажаришга мажбур қилиш воситаси эканлигини назарда тутиш лозим.

Шунингдек, босқинчилик ва талончиликда ўзганинг мулкни эгаллаш қўрқитиш билан бир вақтда содир бўлади, товламачиликда агар жабрланувчи мулкни ўз ихтиёри билан бермаса, бундай қўрқитишнинг кейинчалик бажарилиши кўзда тутилади.

Содир этилаётган қўрқитиш жабрланувчига таъсир қилмагани сабабли товламачи шу заҳоти ўзганинг мулкни эгаллаган бўлса, унинг ҳаракатлари

жиноятлар жами: ўзганинг мулкини товламачилик йўли билан ва қўрқитиш усулига қўра, босқинчилик ёки талончилик йўли билан талон-торож қилиш, деб квалификация қилиниши лозим.

Товламачиликни содир этишда зўрлик ишлатиш билан қўрқитиш деганда уриш, зарба бериш, баданга енгил, ўртача оғир ва оғир шикаст етказиш таҳдиди билан қўрқитиш агар айбдорнинг талаби бажарилмаса, шундай зўрлик ишлатиш хавфи мавжуд бўлиши тушунилиши, керак. ЖК 165-моддасининг диспозициясида уларнинг ҳаммаси кўрсатилган ва бундай қилмиш содир этилганида шахсга қарши жиноятлар бўйича қўшимча квалификация талаб қилинмайди.

Товламачиликдаги қўрқитишга қуйидаги: биринчидан, ўзида жабрланувчи ёки унинг яқин кишиларига нисбатан зўрлик ишлатиш, мулкка зарар етказиш ёки уни нобуд қилиш ёхуд улар учун сир сақланиши лозим бўлган маълумотларни ошкор қилиш нияти билдирилган бўлиши; иккинчидан, таҳдид реал, яъни агар жабрланувчи, товламачининг талабларини бажармаса, таҳдид амалга оширилиши мумкинлигидан хавотир бўлиши кераклиги каби аломатларга эга бўлиши лозим. Жабрланувчи томонидан қўрқитишнинг хусусияти ва жадаллиги қандай қабул қилинганлиги жиноятнинг квалификациясига таъсир кўрсатмаслиги лозим.

Жадаллиги бир хил бўлган таҳдид, жабрланувчиларнинг руҳий ҳолати, тарбияси, феъл-атвори, жисмоний хусусиятларидаги фарқлар туфайли, улар томонидан турлича қабул қилинади. Жабрланувчи қандай қабул қилганлигидан қатъи назар, таҳдиднинг кучи ошмайди ва камаймайди, унинг ўзи қандай бўлса шундайлигича қолаверади. Агар айбдорнинг айтганлари объектив томондан таҳдидни ўз ичига олмаган бўлса, қилмиш товламачилик деб ҳисобланши мумкин эмас.

Товламачиликни содир этишда ўлдириш билан қўрқитишни ҳам ЎЗР ЖК 165-моддаси ўз ичига олади.

Қилмишини товламачилик, деб квалификация қилишда таҳдиднинг кимга – бевосита мулк эгасига ёки жабрланувчига яқин кишиларга қаратилганлигининг аҳамияти йўқ.

Мулкка шикаст етказиш деганда, мулкка зарар етказилиши туфайли, ашёнинг ўз сифатини шунчалик йўқотиши, яъни ундан ўз вазифасига кўра фойдаланиш учун вақтинча ёки қисман яроқсиз бўлиб қолиши ва уни тиклашга муайян меҳнат ёки маблағ сарфланганидан кейин аввалги қимматига эга бўлиши тушунилади.

Мулкни нобуд қилиш деганда, мулкнинг қайта тиклаб бўлмайдиган ва ундан вазифасига кўра фойдаланиб бўлмайдиган ҳолатга келтирилганлиги тушунилади.

Шахс учун сир сақланиши лозим бўлган (шахс сир сақланишини хоҳлаётган) **маълумотлар** деганда, ўзининг шахсий ҳаёти, иш фаолияти, яқин кишилари, қариндош-уруғлари ҳақидаги ва шу каби ҳар қандай ахборотлар тушунилиши керак.

Шахснинг маълумотларни сир сақлашни хоҳлаган ёки хоҳламаганлиги ҳар бир алоҳида ҳолда суд томонидан аниқланади.

Одатда, Суд бундай шантаж жабрланувчининг иродасига таъсир қилган ёки қилмаганлигига қараб, жабрланувчининг маълумотларини сир сақланишини хоҳлаган ёки хоҳламаганлигини аниқлайди. Агар жабрланувчи маълумотлар ошкор қилинишидан қўрқиб товламачининг талабларини бажарган бўлса, демак жабрланувчи ушбу маълумотларнинг сир сақланишини хоҳлаган бўлади. Маълумотларни ошкор қилиш деганда, жабрланувчининг фикрича, ошкор қилиниши номаъқул бўлган (масалан, фарзандликка олиш, касаллик, судланганлик тўғрисидаги ва ҳ.к.) ахборотларни бошқа шахсларга **маълум қилиш** тушунилади.

Айбдор шахс маълумотларни оғзаки, хат, телефон, факс орқали ва бошқа тарзда ошкор қилиши мумкин. Маълумотларни ошкор қилиш усули товламачиликнинг квалификациясига таъсир қилмайди.

Жабрланувчини ўз мулки ёки мулкка бўлган ҳуқуқини беришга мажбур қиладиган шароитга солиб қўйиш деганда айбдорнинг жабрланувчини ноиложлик туфайли, ўз хоҳишига қарши товламачининг талабларини бажариш (масалан, электр энергиясини узиб қўйиш, газни ўчириб қўйиш, транспорт воситасини бермаслик, нефть маҳсулотлари билан таъминламаслик ва ҳ.к.)га мажбур қиладиган ҳар қандай ҳаракатларни содир этиши тушунилиши лозим.

Товламачилик ўзганинг мулкини ёки мулкка бўлган ҳуқуқини топшириш, мулккий манфаатлар бериш ёхуд мулккий йўсиндаги ҳаракатларни содир этиш талаб қилинган пайтдан эътиборан **тамом бўлган** жиноят, деб ҳисобланади.

Товламачиликни босқинчилик ва талончиликдан фарқлашда товламачиликда зўрлик ишлатиш билан қўрқитиш мулкни зўрлик ишлатаётган вақтда эмас, балки келажакда қўлга киритишга қаратилишига эътибор бериш лозим. Агар қўрқитиш амалга оширилса, қилмиш ЖКнинг товламачилик учун жавобгарлик белгиланган моддаси ва асослар бўлганда, қўрқитиш амалга оширилаётганда содир этилган ҳаракат учун жавобгарликни назарда тутувчи моддаси билан ҳам тавсифланиши лозим.⁵

Субъектив томондан товламачилик тўғри қасд билан содир этилади. Жиноятни содир этишдан мақсад – ғараз (тамагирлик)дир.

Қилмишнинг мотивлари турлича бўлиши мумкин, аммо улар жиноятни квалификация қилишда аҳамият касб этмайди.

Жиноятнинг субъекти 16 ёшга тўлган, ҳар қандай ақли расо шахсдир.

Товламачиликнинг:

а) такроран ёки хавфли рецидивист томонидан;

б) кўп миқдорда;

в) бир гуруҳ шахслар томонидан олдиндан тил бириктириб содир этилганлиги (ЎЗР ЖК 165-модда 2-қисми) жазони оғирлаштирувчи ҳолатлар ҳисобланади.

⁵ Ўзбекистон Республикаси Олий судининг 1998 йил 28 декабр, 1999 йил 30 апрел ва 1999 йил 14 майдаги Пленуми қарорлари, Т., 1999, 23-бет.

ЎзР ЖК 165-моддасининг 3-қисмида;

а) жуда кўп миқдорда;

б) ўта хавфли рецидивист томонидан;

в) уюшган гуруҳ томонидан ёки унинг манфаатларини кўзлаб содир этилган товламачилик учун жавобгарлик назарда тутилган.

4. Талончилик

Ушбу модда тўртта қисмдан иборат.

Зўрлик ишлатмай содир этилган **талончиликнинг объекти** (ЖК 166-модда 1-қисми) ўзганинг мулкидир, зўрлик ишлатиб содир этиладиган талончиликнинг объекти – ўзганинг мулки, соғлиғи ёки фуқароларнинг жисмоний дахлсизлигидир.

Объектив томондан талончилик ўзганинг мол-мулкани очикдан-очик талон-торож қилишда ифодаланади. Мулкни очикдан-очик талон-торож қилиш усули иккита: объектив ва субъектив хусусиятларга эга.

Очикдан-очик талон-торож қилишнинг объектив хусусияти айбдор томонидан ўзганинг мулкани мол-мулк эгаси ёки мол-мулк ихтиёрида ёхуд муҳофазасида бўлган шахсларнинг, ўзганинг мулки талон-торож қилинаётганлиги англаб турган бегона кишиларнинг кўзи олдида талон-торож қилишда намоён бўлади.

Очикдан-очик талон-торож қилишнинг субъектив хусусияти шундаки, талончи ўзганинг мулкани очик-ойдин талон-торож қилаётган вақтида ўзининг хатти-ҳаракатлари мулк эгаси томонидан ёхуд мол-мулк тасарруфида бўлган ёки бегона шахслар томонидан кузатиб турилганлигини англайди.

Агар айбдор томонидан ўзганинг мол-мулкани яширин равишда талон-торож қилиш мол-мулк эгаси ёки бегона шахслар томонидан билиб қилинган бўлса, аммо шунга қарамай, жинойтчи ўзганинг мулкани тортиб олиш ёки қўлдан бермаслик учун ҳаёт ёки соғлиқ мақсадида хавфли бўлмаган зўрлик ишлатиш билан қўрқитса ёхуд шундай зўрлик ишлатса, айбдорнинг ўғрилиқ

сифатида бошланган ҳаракатлари талончиликка айланади ва қилмиш ЎзР ЖК 166-моддаси бўйича квалификация қилинади. Бироқ, айбдор қўлга тушиб қолишдан қўрқиб, талон-торож қилинган нарсани ташлаб, ҳодиса жойидан қочиб яширинса, унинг ҳаракатлари ўзганинг мулкини ўғирлашга суикасд қилиш сифатида квалификация қилиниши керак.

ЎзР ЖК 166-моддасига мувофиқ талончиликнинг:

- 1) зўрлик ишлатмасдан содир этилган;
- 2) зўрлик ишлатиб содир этилган; турлари мавжуд.

Зўрлик ишлатмасдан содир этилган талончилик учун жавобгарлик ЎзР ЖК 166-модда 1-қисмида назарда тутилган. Шахс мулкни «юлиб» олиб кетса, унинг ҳаракатлари ЎзР ЖК 166-моддасининг 1-қисми бўйича квалификация қилинади. Масалан, ашёлар солинган сумкани жабрланувчининг қўлидан тортиб олиш, бўйнидан занжирни узиб қочиш, бошидан телпакни юлиб олиш, пештахтадан товарни чангаллаб олиб қочиш ва ҳк. Бунда айбдор томонидан мол-мулкини талон-торож қилиш учун ҳеч қандай зўрлик ишлатилмайди.

Зўрлик ишлатиб содир этилган талончилик, яъни жабрланувчи ёки бошқа кишиларнинг ҳаёти ёки соғлиғига таҳдид солинганлик учун жавобгарлик ЎзР ЖК 166-модда 2-қисмида назарда тутилган.

Ўзганинг мол-мулки талон-торож қилинган ва айбдорда талон-торож қилинган мол-мулкни ўз ихтиёрига кўра тасарруф этиш имконияти пайдо бўлган пайтдан эътиборан талончилик **тамом бўлган** жиноят, деб ҳисобланади.

Субъектив томондан талончилик тўғри қасд билан тамагирлик мақсадида содир этилади.

Жиноятнинг субъекти 16 ёшга тўлган, ҳар қандай ақли расо шахс бўлиши мумкин.

ЎзР ЖК 166-моддасининг 2-қисмида;

- а) жабрланувчининг ҳаёти ва соғлиғи учун хавфли бўлмаган зўрлик ишлатиб ёхуд шундай зўрлик ишлатиш билан қўрқитиб;
- б) анча миқдорда;

в) бир гуруҳ шахслар томонидан олдиндан тил бириктириб содир этилган талончилик учун жавобгарлик назарда тутилади.

Жабрланувчининг **ҳаёти ёки соғлиғи учун хавфли бўлмаган зўрлик** деганда баданга енгил шикаст етказиш тушунилиши лозим. Бундай зўрлик жабрланувчига жисмоний оғриқ етказиш ёки унинг эркинлигини чеклаш билан боғлиқ бўлган ҳаракатларда ҳам намоён бўлиши мумкин.

Жабрланувчини зўрлик ишлатиб хонага қамаб, боғлаб қўйиш, оғзига латта тикиб қўйиш ва ҳ.к. шулар жумласидандир.

Ўзганинг мулки талон-торож қилинаётган вақтда зўрлик ишлатиб, шахс эркинликдан маҳрум қилинган бўлса, айбдорнинг қилмиши зўрлик ишлатиб содир қилинган талончилик ҳисобланади (ЎЗР ЖК 166-модда 2-қисми).

Айбдор жабрланувчи билан тўқнашмаслик, унинг мол-мулкни тортиб олинишига тўсқинлик қилишининг олдини олиш мақсадида зўрлик ишлатмасдан эркинликдан маҳрум этса (айбдор турган хона эшигини кулфлаб қўйса), айбдорнинг ҳаракатлари зўрлик ишлатмасдан содир этилган талончиликни вужудга келтиради (ЖК 166-модда 1-қисми).

Жабрланувчининг **ҳаёти ёки соғлиғи учун хавфли бўлмаган зўрлик ишлатиш** билан кўрқитиш жабрланувчини мол-мулкни беришга ёки унинг талон-торож қилинишига тўсқинлик қилмасликка мажбур қилиш мақсадида унга руҳий таъсир кўрсатишдан иборатдир. Кўрқитиш мол-мулк эгасига ёхуд мол-мулк ихтиёрида ёки муҳофазасида бўлган шахсга нисбатан ёхуд мол-мулкни талон-торож қилиш бегона шахслар кўзи олдида содир этилаётган бўлса, ўша шахсларга қаратилган бўлиши мумкин.

Талончиликда кўрқитиш ҳақиқатда мавжуд ва реал бўлиши керак.

ЎЗР ЖК 166-модда 3-қисмида:

- а) такроран ёки хавфли рецидивист томонидан;
- б) уй-жойга, омборхона ёки бошқа хонага ғайриқонуний равишда кириб;
- в) кўп миқдорда содир этилган талончилик учун жавобгарлик назарда тутилган.

ЎЗР ЖК 166-модда 4-қисмида:

а) жуда кўп миқдорда;

б) ўта хавфли рецидивист томонидан;

в) уюшган гуруҳ томонидан ёки унинг манфаатларини кўзлаб содир этилган талончилик учун жавобгарлик назарда тутилган.

Ушбу жазони оғирлаштирувчи барча ҳолатлар талончилик жиноятида таҳлил этилганлиги сабабли уларга тўхташ лозим топилмади.

5. Ўзлаштириш ёки растрата йўли билан талон-торож қилиш

Ўзлаштириш ёки растрата йўли билан талон-торож қилиш **жиноятининг объекти** айбдорга ишониб топширилган ёки унинг ихтиёрида бўлган ўзганинг мулки ҳисобланади.

Объектив томондан жиноят айбдорга ишониб топширилган ёки унинг ихтиёрида бўлган ўзганинг мулкани ўзлаштириш ёки растрата йўли билан талон-торож қилишда намоён бўлади.

Талон-торожнинг ўзлаштириш шакли мулк ушлаб қолинган пайтдан эътиборан, яъни ўзганинг мулкига ғайриқонуний равишда ўзиникидек эгалик қилинган пайтдан эътиборан **тамом бўлган** жиноят, деб ҳисобланади.

Растрата айбдорга ишониб топширилган ёки унинг ихтиёрида турган мол-мулк бегоналаштирилган (масалан, сарфлаб юборилган, сотилган, ҳадя қилинган, истеъмол қилинган ва ҳ.к.) пайтдан эътиборан **тамом бўлган** жиноят, деб ҳисобланади.

Талон-торожнинг растрата шакли ўзлаштиришдан шу билан фарқ қиладики, ўзлаштиришда талон-торож қилинган мулк қонуний эгасига қайтарилиши мумкин, растратада талон-торож қилинган мулк айбдорда бўлмайди, у сотилган, ҳадя қилинган, истеъмол қилинган бўлиши мумкин, яъни мулк эгасига талон-торож қилинган мулкнинг фақат қийматини қайтариш имконияти мавжуд бўлади.

Ўзлаштириш мулк ихтиёрида бўлган ёки ўзига ишониб топширилган шахс мулкни тафтиш чоғида ёки мулк эгасининг талабига биноан текшириш чоғида уни тақдим эта олмаган пайтдан эътиборан **тамом бўлган** жиноят деб ҳисобланади.

Субъектив томондан ўзлаштириш ва растрата тўғри қасд билан, ғараз мақсадда содир этилади.

Жиноятнинг субъекти – 16 ёшга тўлган, ақли расо шахслардир.

Мулк ишониб топшириб қўйилган ёки ихтиёрида мулк турган шахсина, яъни хизмат бурчи, шартнома муносабатлари ёки махсус топшириқ муносабати билан шу мулкни тасарруф этиш, бошқариш, элтиб қўйиш, сақлаш бўйича ваколатларини амалга ошираётган шахс (масалан, омборчи, экспедитор, таъминловчи, сотувчи, кассир ва бошқа шахслар) ўзлаштириш ёки растрата жиноятининг субъекти бўлиши мумкин.

Қоидага кўра мулк ишониб топширилган ёхуд ихтиёрида мулк турган шахслар моддий жавобгар шахслар ҳисобланадилар, аммо бундай бўлмаслиги ҳам мумкин.

Мулк ҳар қандай шахсга ишониб топширилиши мумкин бўлиб, унга турли битимлар асосида (масалан, ижара, кира, сақлаш, ташиш шартномалари ва ҳ.к. асосида) шу мулкни тасарруф этиш, бошқариш, элтиб қўйиш ёки сақлаш бўйича ҳуқуқлар, ваколатлар берилиши мумкин. Шу сабабли, айбдор шахслар ўзларига ишониб топширилган мулкни ўзлаштирадилар ёки растрата қилсалар, уларнинг ҳаракатлари ЎЗР ЖК 167-моддаси бўйича квалификация қилиниши зарур.

Суд-тергов амалиётида ўзлаштириш ёки растрата йўли билан талон-торож қилишни ўзганинг мол-мулкни ўғирлашдан фарқлашда муайян қийинчиликлар мавжуд. Бу жиноятларни фарқлашда жиноят субъектининг талон-торож қилган мол-мулкка нисбатан ҳуқуқий ваколатини тўғри аниқлаш зарур.

Шуни назарда тутиш керакки, ўзганинг мулкни ўзлаштириш ёки растрата йўли билан талон-торож қилишда, мулк айбдорга ишониб

топширилган бўлиб, унинг ихтиёрида туради ва айбдор шахс мол-мулкни тарқатиш, бошқариш, элтиб қўйиш ёки сақлаш бўйича ҳуқуқий ваколатларга эга бўлади.

Ўғрилиқ йўли билан талон-торожни содир этишда эса, шахснинг талон-торож қилинган мол-мулкка ҳеч қандай алоқаси бўлмайдиган ҳудуд ишлаб чиқариш зарурати, топширилган иш муносабати билан ундан фойдаланиш ҳуқуқига эга бўлади ҳолос (масалан, буғдой ўраётган комбайнчи, корхоналардаги юкчилар, ҳайдовчилар ва ҳ.к.)

ЎзР ЖК 167-модда 2-қисмида:

- а) анча миқдорда;
- б) такроран ёки хавфли рецидивист томонидан;
- в) бир гуруҳ шахслар томонидан олдин тил бириктириб;
- г) мансаб мавқеини суистеъмол қилиш йўли билан содир этилган ўзлаштириш ёки растрата йўли билан талон-торож қилганлик учун жавобгарлик назарда тутилади.

Айбдор шахсларнинг ҳаракатларини ЖК 167-моддаси 2-қисмининг «в» банди билан квалификация қилиш учун жиноятнинг барча иштирокчилари мол-мулк ишониб топширилган ёки ихтиёрига берилган шахслар бўлишлари зарур. Агар талон-торож қилиш иштирокчиларидан фақат биттаси мол-мулк ишониб топширилган ҳудуд ихтиёрида бўлган шахс бўлса, қолганлари эса бундай ваколатларга эга бўлмаган шахс бўлсалар, айбдорларнинг қилмиши ЖК 167-моддаси 2-қисми «в» банди билан квалификация қилиниши мумкин эмас. Бундай ҳолларда мол-мулк ишониб топширилган ёки ихтиёрида бўлган шахс ЖК 167-модда 1-қисми бўйича, жиноятнинг бошқа иштирокчилари эса ЖКнинг 28-моддаси орқали ЖК 167-модда 1-қисми билан жавобгар бўладилар.

ЎзР ЖК 167-модда 3-қисмида ўзлаштириш ёки растрата йўли билан талон-торож қилишнинг қуйидаги:

- а) жуда кўп миқдорда;
- б) ўта хавфли рецидивист томонидан;
- в) уюшган гуруҳ томонидан ёки унинг манфаатларини кўзлаб;

г) компьютер техникаси воситаларидан фойдаланиб содир этилган ўзлаштириш ёки растрата қилиш йўли билан талон-торож қилганлик учун жавобгарлик кўзда тутилади.

Ўзлаштириш ёки растрата қилиш йўли билан талон-торож қилишнинг айрим жазони оғирлаштирувчи ҳолатларини биз юқорида кўриб чиқдик. Шу муносабат билан илгари таҳлил этилмаган ҳолатларга тўхталиб ўтамиз.

Суд-тергов амалиётида қилмишни мулкни ўзлаштириш ёки растрата қилиш йўли билан такроран содир этилган талон-торож деб квалификация қилишда айрим қийинчиликлар мавжуд.

Такроран содир этилган талон-торождан ягона жиноят ҳисобланувчи давомли талон-торожни фарқлаш лозим.

Умумий мақсадга эга бўлган ва талон-торожни содир этаётган шахснинг ягона қасди билан қамраб олинган, бир-бирига ўхшаш жиноий қилмишлардан иборат бўлган, ўзганинг мулкани бир неча марта олиниши **давомли** талон-торож (масалан, омбор мудир омбордаги товар-моддий бойликларни ҳар куни ўзлаштириши) деб ҳисобланади. Шундай қилиб: айбдор шахс қасдининг ягоналиги, талон-торож қилинаётган манбанинг ягоналиги, талон-торож усулининг бир хил эканлиги давомли талон-торожнинг аломатлари ҳисобланади.

Мансаб мавқеини суиистеъмол қилиш деганда, мансабдор шахс томонидан ўзганинг мол-мулкани моддий жавобгар шахслар билан тил бириктириб ёки сохта ҳужжатлардан фойдаланиб эгалланиши, қонунга ҳилоф равишда мукофотлар, иш ҳақиға устамалар ёзиш йўли билан, пенсиялар, турли нафақалар олиш ва ҳ.к. мақсадида ўз мансаб мавқеидан фойдаланиши тушунилади.

Мансаб мавқеини суиистеъмол қилиб ўзганинг мулки талон-торож этилганида мансабдор шахс талон-торож қилинган мулкка нисбатан қуйидаги ҳуқуқларга эга:

1) мол-мулк мансабдор шахсга муайян мақсадлар учун ишониб топширилган;

2) мол-мулк мансабдор шахсга ишониб топширилмаган, балки фақат унинг ихтиёрида турган;

3) мол-мулк ишониб топширилмаган ва мансабдор шахс ихтиёрида турмаган ҳам бўлиши мумкин.

Мансаб мавқеини суиистеъмол қилиш йўли билан ўзганинг мулкани талон-торож қилиш усуллари хилма-хилдир.

Бирок суд-тергов амалиётида мансаб сохтакорлиги ёки сохта ҳужжатлардан фойдаланиш йўли билан ўзганинг мулкани талон-торож қилиш энг кўп учрайди.

Шу сабабли, агар мансабдор шахс расмий ҳужжатларга била туриб сохта маълумотлар ёки ёзувлар киритса ёки уларни қалбакилаштира ёхуд била туриб сохта ҳужжатлар тузса ва шу усуллардан фойдаланиб, талон-торожни амалга оширсин, қилмиш ЖК 167-моддаси 2-қисмининг «г» банди билан квалификация қилиниши лозим, чунки юқорида айтилган мансабдор шахснинг ҳаракатлари талон-торож қилиш усули ҳисобланади.

Агар содир этилган талон-торожни яшириш мақсадида мансаб сохтакорлиги содир этилса, бундай ҳолларда айбдор - мансабдор шахсларнинг қилмишларини жиноятлар жами ЎзР ЖК 167 ва 209-моддалари (мансаб сохтакорлиги) билан квалификация қилинади.

Компьютер техникаси воситаларидан фойдаланиб, мулкни ўзлаштириш ёки растрата қилиш йўли билан талон-торож қилишда шахс компьютер техникасидан фойдаланиш ҳуқуқига эга бўлган, бу ахборот унга ишониб топширилган ёки унинг ихтиёрида турган бўлса, унинг қилмиши ЎзР ЖК 167-моддаси 3-қисми «г» банди билан квалификация қилинади.

6. Фирибгарлик

Ушбу **жиноятнинг объекти** ўзганинг мулкидир.

Фирибгарликнинг предмети ўзганинг мулки ёки мулкка бўлган ҳуқуқидир. Одатда, мулкка бўлган ҳуқуқ, турли хил ҳужжатларда мустаҳкамланган бўлади.

Объектив томондан фирибгарлик алдаш ёки ишончни суиистеъмол қилиш йўли билан ўзганинг мулкини ёки ўзганинг мулкый ҳуқуқини қўлга киритишдан иборат.

Алдашнинг шакллари турлича бўлиб, уни қалбаки бланklar, ишончнома, муҳр, гувоҳнома кабилардан фойдаланиб амалга ошириш мумкин.

Айбдор фирибгарликни содир этишда сохта ҳужжатлардан фойдаланса, унинг қилмиши фирибгарлик таркиби билан қамраб олинади ва у ЎЗР ЖК 228-моддаси билан қўшимча квалификация қилинмайди. Бироқ, фирибгарлик ҳаракатларини содир этиш мақсадида айбдор шахснинг ўзи ҳужжатлар, штамплар, муҳрлар, бланklar тайёрласа, уларни қалбакилаштирса, унинг қилмишлари жиноятлар жами бўйича ЎЗР ЖК 168- ва 228-моддалари (ҳужжатлар, штамплар, муҳрлар, бланklar тайёрлаш, уларни қалбакилаштириш, сотиш ёки улардан фойдаланиш) билан квалификация қилиниши лозим.

Фирибгарликни содир этишда айбдор бўлган шахснинг ҳокимият вакили формасини кийиб олиш ёки унинг гувоҳномасини қалбакилаштириш йўли билан ўзини бошқа шахс қилиб кўрсатиши ва шу йўл билан ўзганинг мулкини олиши мумкин.

Фирибгарликнинг мулкини талон-торож қилишнинг ўғрилиқ, талончилик, босқинчилик шаклларида фарқи шундаки, фирибгарликда жабрланувчининг ўзи мулкни айбдорга ишонгани ёки алданганлиги сабабли ихтиёрий равишда бериб юборади.

Хусусий шахс томонидан алдаш ёки ишончни суиистеъмол қилиб маблағ, пенсия, нафақа ёки бошқа тўловларни қасддан қонунга ҳилоф равишда олишини фирибгарлик деб квалификация қилиниши керак.

Ишончни суиистеъмол қилиш деганда, айбдор шахс томонидан ўзганинг мулкини қонунга ҳилоф равишда ўз фойдасига олиш учун ўзи ва мулк

эгаси ёхуд мулк эгалиги ихтиёрида турган шахс ўртасидаги алоҳида, ўзаро ишончга асосланган муносабатлардан қонунга ҳилоф равишда мулкни ўз фойдасига олиш учун фойдаланилиши тушунилиши лозим. Ишончга асосланган муносабатлар фирибгар ва жабрланувчи шахс ўртасида прокат, ижара, олди-сотди, топшириқ шартномаси ва ҳ.к.ларда вужудга келиши мумкин.

Фирибгар ниятига эришиш учун кариндошчилик, дўстлик муносабатларидан ҳам фойдаланиши мумкин.

Суд-тергов амалиётини ўрганиш фирибгарлик кўпроқ ижара шартномасини тузиш орқали содир этилишини кўрсатади. Шахсда ижара шартномасини тегишлича расмийлаштиргани ҳолда ижара олинган нарсани қайтариш нияти бўлмайди; заём шартномасини расмийлаштиришда айбдор олдиндан заём нарсасини қайтармаслик ниятида бўлиб шартнома тузади; олди-сотди шартномаси тузиш ва олдиндан тўланадиган ҳақни олишда айбдор шартномада кўрсатилган товарни бериш ниятида бўлмайди; қайтариб бериш ниятисиз нарсаларни олиш энг кўп тарқалган усуллардан ҳисобланади.

Фирибгарлик ўзганинг мулки қўлга киритилган ва айбдорда ўз ихтиёрига кўра талон-торож қилинган мулкни тасарруф этиш имконияти пайдо бўлган пайтдан бошлаб **тамом бўлган** жиноят ҳисобланади.

Агар шахс алдаш ёки ишончни суиистеъмол қилиш йўли билан ақли норасо шахснинг ёхуд ўзига нисбатан содир этилган ҳаракатларнинг хусусиятини тушунмайдиган ёш боланинг мулкани қўлга киритиб олса, айбдор фирибгарлик учун эмас, балки ўғрилиқ учун жиноий жавобгарликка тортилиши керак.

ЎзР Олий суди Пленумининг «Ўзгалар мулкани ўғрилиқ, талончилик ва босқинчилик йўли билан талон-торож қилиш тўғрисидаги ишлар бўйича суд амалиёти ҳақида»ги қарорида айбдор томонидан содир этилаётган воқеани тушуниб етиш қобилиятига эга бўлмаган (масалан, ёши жуда кичиклар, рухий жиҳатдан ақли норасолар, алкоғолдан ёки наркотик моддалардан кучли мастлик

даражасида бўлган ёки ухлаб қолган) шахсларнинг мулкини ўғрилаш ўзганинг мол-мулкини яширин равишда талон-торож қилиш деб тавсифланиши керак.⁶

Субъектив томондан фирибгарлик тўғри қасддан ғараз мақсадда содир этилади, тамагирлик мақсаднинг мавжудлиги фирибгарликнинг зарурий белгиси ҳисобланади.

Фирибгарлик **жиноятининг субъекти** 16 ёшга тўлган, ақли расо ҳар қандай шахс бўла олади.

Суд-тергов амалиётида фирибгарликни ўғриликдан фарқлашда айрим қийинчиликлар мавжуд. Фирибгарликни содир этишда алдаш ёки ишончни суиистеъмол қилиш ўзганинг мулкини қўлга киритиш усули бўлиб хизмат қилади, ўғрилик содир этишда алдашни қўллаш ўғирланадиган нарсани қўлга туширишни енгиллаштириш воситаси ҳисобланади. Фирибгарлик содир этилганда жабрланувчи шахс мулкни ёки мулкрий ҳуқуқни фирибгарга ўз, ихтиёри билан топширади, ўғриликда эса айбдор шахс уни мулк эгасининг ёки мулк кимнинг ихтиёрида турган бўлса, ўша шахснинг рухсатисиз яширин равишда талон-торож қилади. Фақат ўзганинг мулкигина ўғрилик предмети бўлиши мумкин, фирибгарлик предмети эса ўзганинг мулки ёки мулкка бўлган ҳуқуқи ҳам бўлиши мумкин.

ЎзР ЖК 168-моддаси 2-қисмида:

- а) кўп миқдорда;
 - б) такроран ёки хавфли рецидивист томондан;
 - в) бир гуруҳ шахслар томонидан олдиндан тил бириктириб;
 - г) компьютер техника воситаларидан фойдаланиб содир этилган
- фирибгарлик учун жавобгарликни назарда тутади.

ЎзР ЖК 168-моддаси 3-қисмида:

- а) жуда кўп миқдорда;
- б) ўта хавфли рецидивист томонидан;

⁶ Ўзбекистон Республикаси Олий судининг 1998 йил 28 декабр, 1999 йил 30 апрел ва 1999 йил 14 майдаги Пленуми қарорлари, Т., 1999, 22-бет.

в) уюшган гуруҳ томонидан ёки унинг манфаатларини кўзлаб содир этилган фирибгарлик учун жавобгарликни назарда тутилади.

Юқорида санаб ўтилган жазони оғирлаштирувчи барча ҳолатлар аввалги параграфларда таҳлил қилинганлиги учун уларга тўхталишини лозим топмадик.

7. Ўғрилик

Ўғрилик талон-торожнинг энг кўп тарқалган шаклидир. Бунга сабаб аввало, тергов амалиётида ўғриликни очиш фоизларининг унчалик катта эмаслиги бўлса керак, чунки ўғрилик яширин равишда содир этилади, бу эса жиноятнинг ижтимоий хавфлилик даражасини анча оширади, унинг очилишини қийинлаштиради.

Ўғрилик жиноятининг **объекти** ўзганинг мулкидир.

Объектив томондан ўғрилик ўзганинг мулкани яширин равишда талон-торож қилишда ифодаланади..

Агар мулк эгаси ёки мулк ихтиёрида бўлган ёки у ишониб топширилган шахс талон-торож қилиш чоғида ҳозир бўлса-ю, аммо талон-торож содир бўлаётганини тушуниб етмаса, шахснинг қилмиши (масалан, мулк эгаси, қоровул ухлаётган бўлади ёхуд алкоголь ёки наркотик мастлик ҳолатида бўлиб, мулк талон-торож қилинаётганини англаб етмайди) ўғрилик деб квалификация қилинади.

Мулкни очикдан-очик талон-торож қилиш атрофдаги шахсларнинг кўзи олдида содир этилган бўлса-ю, атрофдагилар буни англамаса (масалан, айбдор ўзганинг жомадонини эгаси йўқлигидан фойдаланиб, атрофдагиларнинг кўзи олдида ўғирлайди, бунда жиноятчи атрофдагилар у ўз жомадонини олиб кетаяпти деб ўйлашга ишонади ва ҳ.к.) ҳолларда ҳам қилмиш ўзганинг мулкани **яширин равишда** талон-торож қилиш деб ҳисобланмоғи лозим.

«Ўзганинг мулкани яширин равишда талон-торож қилиш билан бошланган, лекин жабрланувчи ёки бошқа шахслар томонидан сезиб қолинганига қарамасдан, айбдор томонидан мулкка эгалик қилиш мақсадида

уларни ҳаёти ва соғлиғи учун хавfli бўлмаган зўрлик ишлатиб ёхуд шундай зўрлик ишлатиш билан кўрқитиб, қилинган ҳаракатлар талончилик деб, ҳужум қилиб ҳаёти ёки соғлиғи учун хавfli бўлган зўрлик ишлатганда ёхуд шундай зўрлик ишлатиш билан кўрқитганда эса босқинчилик деб тавсифланади».⁷

Шахс ўзганинг мулкани эгаллашга қаратилган ҳаракатлари бошқаларга маълум бўлганлигини билиб, ўз хатти-ҳаракатини тўхтатса ва жиноят жойидан қочиб, яширинса, унинг қилмиши ўғирликка суиқасд бўлади.

Ўзганинг мулки олиб қўйилган ва айбдор шахсда ўғриланган мулкни ўз хоҳишига кўра тасарруф этишнинг реал имконияти, яъни айбдорда ўзи ўғирлаган мулкни яшириш, сотиш, бериш, ҳадя қилиш, белгиланган мақсадда фойдаланиш имконияти пайдо бўлган пайтдан эътиборан ўғрилик **тамом бўлган** жиноят деб ҳисобланади. Агар айбдор ўғирланган мулкни тасарруф этиш ёки ундан фойдаланиш имкониятига эга бўлмаган бўлса, унинг ҳаракатлари ўғирликка суиқасд ҳисобланади. Масалан, шахс заводнинг кириш-чиқиш жойида ўғриланган нарсалар билан ушланди, дейлик, бу ҳолда айбдор шахс мулкни қўлга киритган, аммо ҳали уни ўз ихтиёрича тасарруф этиш имкониятига эга бўлмайди. Бироқ, агар айбдор шахс тайёр маҳсулот цехидан товарни ўғрилаган бўлса ва завод ҳудудидан чиқмасдан шу маҳсулотдан ўз мақсадида фойдаланган (истеъмол қилган) бўлса, айбдорнинг ҳаракатлари **тамом бўлган** ўғирликнинг таркибини ташкил қилади.

Башарти кўриқлаш ходими била туриб, ўғирликни содир этаётган шахсга мулкни ўзи кўриқланаётган ҳудуддан олиб чиқишга кўмаклашса ёки ўғирликнинг содир этилишига халақит берувчи тўсиқларни бартараф этса, у ўзганинг мулкани талон-торож қилишда иштирок этганлик учун жавобгар бўлади.

Субъектив томондан ўғирлик тўғри қасд билан тамагирлик мақсадида содир этилади.

Ўғирлик **жиноятининг субъекти** 14 ёшга тўлган шахс бўлади.

⁷ Ўзбекистон Республикаси Олий судининг 1998 йил 28 декабр, 1999 йил 30 апрел ва 1999 йил 14 майдаги Пленуми қарорлари, Т., 1999, 21-22-бетлар.

ЎзР ЖК 169-модда 2-қисмида:

- а) жабрланувчининг кийими, сумкаси ёки бошқа қўл юкидаги ашёга нисбатан (киссавурлик);
- б) анча микдорда;
- в) бир гуруҳ шахслар томонидан олдиндан тил бириктириб;
- г) уй-жой, омборхона ёки бошқа хонага ғайриқонуний равишда кириб содир этилган ўғрилик учун жавобгарлик назарда тутилган.

Жабрланувчининг кийими, сумкаси ёки бошқа қўл юкидаги ашёга нисбатан содир этилган ўғрилик (киссавурлик) республикамизнинг жиноят қонунига янги киритилган оғирлаштирувчи ҳолатдир. Киссавурликнинг ижтимоий хавфлилиги: биринчидан, унинг анча кўп тарқалганлиги билан;

иккинчидан, айбдор бевосита жабрланувчининг ўзида турган мулкни тортиб олиши, бу эса жабрланувчи ўз мулкига суиқасд қилинаётганини пайқаб қолса, жабрланувчига нисбатан зўрлик ишлатилиши хавфи туғилиши мумкинлиги билан изоҳланади.

Ўзганинг мулки бўлган пул бевосита жабрланувчининг кийими, сумкаси ёки бошқа қўл юкидан тортиб олинган ҳоллардагина айбдорнинг қилмиши ЎзР ЖК 169-модда 2-қисмининг «а» банди билан квалификация қилиниши лозим.

Ўғрилик содир этилаётган вақтда кийим жабрланувчининг эғнида ёки қўлида бўлиши керак. Агар айбдор гардероб ёки илгичда осиглиқ турган кийим чўнтагидан ашёни қонунга ҳилоф равишда олса, киссавурликнинг таркиби мавжуд бўлмайди.

Агар сумка ёки қўл юки жабрланувчининг қўлида бўлса ёки жабрланувчининг ўзида ёхуд унинг ёнида бўлса (масалан, жомадон, сумкани жабрланувчи хордиқ чиқариш, нимадир сотиб олиш ва ҳ.к. учун ёнига қўйган бўлса), яъни бу ашёлар яна йўлга тушганида унинг ўзи билан бирга бўладиган бўлса, бу ҳолда содир этилган ўғрилик ЖК 169-модда 2-қисмининг «а» банди билан квалификация қилиниши мумкин.

Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг «Ўзганинг мулкини ўғирлаш, талончилик ва босқинчилик йўли билан талон-торож қилиш

тўғрисидаги ишлар бўйича суд амалиёти ҳақида»ги қарорида: «Жабрланувчининг эғнида бўлган кийим-кечаги, қўлидаги ёки бевосита ёнида бўлган сумка, чамадон ва бошқа анжомларидан содир этилган яширин талон-торож қилиш қиссавурлик деб ҳисобланади ва ЖКнинг 169-моддаси 2-қисми «а» банди билан тавсифланади⁸, деб кўрсатилган.

Ҳар бир алоҳида ишда суд барча ҳолатларни ҳисобга олган ҳолда, сумка ёки бошқа қўл юкининг жабрланувчининг ёнида бўлганлиги фактини аниқлаши керак.

ЎзР ЖК 169-модда 3-қисмида:

а) такроран ёки хавфли рецидивист томонидан;
б) компьютер тизимига рухсатсиз кириб;
в) кўп миқдорда содир этилган ўғрилик учун жавобгарлик назарда тутилган.

Айбдор компьютер тизимидан фойдаланиш ҳуқуқига эга бўлмагани ҳолда унга кирган ва ўзганинг ҳисобидан ўзининг ҳисобига пул ўтказган ҳолларда ўғрилик ЎзР ЖК 169-модда 3-қисмининг «б» банди бўйича квалификация қилиниши лозим. Бундай ўғрилик компьютер орқали айбдор шахснинг ҳисобига пул маблағи ёзилган пайтдан эътиборан **тамом бўлган** жиноят деб ҳисобланади.

ЎзР ЖК 169-модда 4-қисмида:

а) жуда кўп миқдорда;
б) ўта хавфли рецидивист томонидан;
в) уюшган гуруҳ томонидан ёки унинг манфаатларини кўзлаб содир этилган ўғрилик учун жавобгарлик назарда тутилган.

⁸ Ўзбекистон Республикаси Олий судининг 1998 йил 28 декабр, 1999 йил 30 апрел ва 1999 йил 14 майдаги Пленуми қарорлари, Т., 1999, 22-бет.